

Проф. др БОРИВОЈЕ МИЛОШЕВИЋ
Универзитет у Бањој Луци
Филозофски факултет, Студијски програм: историја
Булевар војводе Петра Бојовића 1А, Бања Лука
Република Српска, Босна и Херцеговина
Е-адреса: borivoje.milosevic@ff.unibl.org

ПОЛИТИЧКО ОРГАНИЗОВАЊЕ СРБА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ПО ЗАВРШЕТКУ ПРВОГ СВЈЕТСКОГ РАТА

САЖЕТАК: Слом репресивног аустроугарског режима и стварање југословенске државе 1918. године широм је отворило врата снажном политичком организовању у Босни и Херцеговини. Као и у претходном историјском раздобљу, политичко окупљање у покрајинама имало је национално-вјерско обиљежје, иако су поједине странке претендовале да стекну општејугословенски и наднационални карактер. Аграрно питање и проблем унутрашњег уређења новостворене државе били су главне тачке страначких програма и политичких размимоилажења. За гласове српских бирача борило се више политичких странака, међу којима су на изборима из 1920. године највише успјеха имали радикали, демократе и тежаци.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: Босна и Херцеговина, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, Први свјетски рат, политичке организације

Географски положај Босне и Херцеговине, етничка и вјерска шароликост становништва, низак ниво писмености и наслијеђени феудални односи, условили су многе специфичности у процесу укључивања покрајина у Краљевину СХС. Босна и Херцеговина је уз велике људске жртве у прву југословенску државу ступила као простор опустошен војним реквизицијама и замрлом привредом која је током рата била подређена аустроугарској ратној машинерији.¹ Војно-полицијска репресија аустроугарских власти, усмјерена најприје према Србима, почела је да попушта у посљедњој години рата, што је довело до постепеног обнављања политичког живота.

---

¹ Нусрет Шехић наводи податак да је током Првог свјетског рата у Босни и Херцеговини животе изгубило око 360.000 људи или 19% од укупног предратног броја становника. Н. Шехић, „Превирања на селу и у радничком покрету у Босни и Херцеговини поткрај Првог свјетског рата и у првој години новостворене Краљевине СХС”, *Прилози*, XXI, 22, Сарајево 1986, 134.

Народно вијеће СХС за Босну и Херцеговину основано је крајем октобра 1918. године, а потом се приступило оснивању локалних одбора Народног вијећа. На челу цјелокупне организације народних вијећа налазио се Главни одбор Народног вијећа за Босну и Херцеговину.² Нове органе власти чинили су пројугословенски одређени политичари и угледни појединци (професори, свештеници, трговци) и у њима није било мјеста за лица која су сматрана ослоном некадашњег аустроугарског режима.³ Народна влада, која је преузела власт 3. новембра 1918. године, а на чијем челу се налазио Атанасије Шола⁴, дјеловала је у сложеним околностима, на простору којим су харали наоружани одметници и кроз који су се повлачили распуштени аустроугарски војници⁵, неријетко изазивајући nerede и пљачке.⁶ Упади одметничких одреда из Црне Горе, мотивисаних пљачком и политичким интересима краља Николе Петровића и његових агитатора, угрожавали су источну Херцеговину редовна војска и тзв. крстареће/летеће јединице.⁷ Стога је Народна влада као свој кључни задатак поставила одржавање реда и мира, па је од окружних и котарских области затражила да се од некомпромитованих личности успоставе локални органи власти.⁸ Почетком новембра донијети су прописи који су имали за циљ да ублаже или укину репресивне мјере аустроугарске управе у вези са цензуром и новинским ограничењима.⁹ Онима који би се огријешили о ред и мир, живот или туђе власништво, запријеђено је строгим казнама.¹⁰ Српска Врховна команда овластила је генерала Божицара Терзића за специјалног изасланика који је имао задатак да споразумно са Народним вијећем ради на војном уређењу покрајина, успостављању и уређењу путних и других комуникација. Терзић је у Сарајево допутовао 15. новембра 1918. године.¹¹

² N. Šehić, „Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu i njegova djelatnost nakon sloma Austrougarske (novembar–decembar 1918)”, *Prilozi*, god. XVIII, br. 19, Sarajevo 1982, 166. Представници Социјалдемократске странке БиХ одбили су учешће у раду нових народних власти. *Glas naroda*, 30. oktobar 1918, br. 85; 4. novembar 1918, br. 86.

³ Народно вијеће СХС за Босну и Херцеговину позвало је 2. новембра народ да у тренуцима стварања југословенске државе буде милостив и великодушан, „опрости и заборави све невоље и увреде”, те никоме не дозволи „да нам златну слободу осрамоти и окаља”. D. Janković, V. Krizman, *Grada o stvaranju jugoslovenske države (1. I–20. XII 1918)*, Beograd 1964, 456–457.

⁴ С. Илић, *Атанасије Шола. Прилози проучавању културне и политичке историје Срба у Босни и Херцеговини*, Нови Сад 2011, 117–127.

⁵ Архив Босне и Херцеговине, Сарајево (=АБиХ), Народна влада БиХ, през. бр. 13.893/1918.

⁶ АБиХ, Народна влада БиХ, през. бр. 13.573/1918, през. бр. 13.521/1918.

⁷ АБиХ, Земаљска влада БиХ, през. бр. 294/1920; М. Гаковић, „Аграрни немири у Босни и Херцеговини послје Првог свјетског рата”, *Гласник архива и друштва архивских радника Босне и Херцеговине*, год. VI, књ. VI, Сарајево 1966, 175–176; Т. Дугина, Д. Мاستиловић, *Херцеговина кроз вијекове (прилози за историју Херцеговине)*, Билећа 2012, 458–465; К. Isović, „Prilike u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine 1919. i 1920. godine (Grada)”, *Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, књ. VIII–IX, Sarajevo 1968/69, 319–320.

⁸ АБиХ, Народна влада БиХ, през. бр. 13.381/1918.

⁹ АБиХ, Народна влада БиХ, през. бр. 13.412/1918; през. бр. 13.549/1918.

¹⁰ АБиХ, Народна влада БиХ, през. бр. 13.516/1918.

¹¹ *Велики рај Србије*, књ. 31, Београд 1939, 84; N. Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918–1925, privredni i politički razvoj*, Sarajevo 1991, 24.

Главни одбор Народног вијећа Босне и Херцеговине почео је током новембра 1918. године са стварањем Народне гарде, која је требала помоћи у одржавању реда и мира, те разоружавању остатака аустроугарске војске.¹² Ипак, гарда није у потпуности испунила очекивања нових власти јер су се у појединим срединама гардисти повезали са локалним бандама или су положај користили за пљачку.¹³ С обзиром на аверзију грађана према мобилизацији и дјелимични неуспјех Народне гарде да заштити становништво, влада је послове одржавања реда и мира повјерила српској војсци.¹⁴ Јединице српске војске ушле су у Босну и Херцеговину почетком новембра 1918. године. Дијелови Тимочке дивизије су 3. новембра ослободили Вардиште и Добрун.¹⁵ Наредног дана српска војска ушла је у Вишеград. Слике народног усхићења због доласка српске војске стизале су током новембра из свих средина широм покрајина, без обзира на етнички и вјерски састав становништва, а најсвечаније било је у Сарајеву (ослобођеном 6. новембра)¹⁶ и Бањој Луци (ослобођеној 21. новембра).¹⁷ Оклијевање Народне владе у Сарајеву да прогласи директно сједињење покрајина са Србијом изазвало је снажну реакцију, нарочито у Босанској Крајини, у којој је била веома жива српска устанничко-ослободилачка традиција, па је низ мјесних одбора Народног вијећа крајем новембра 1918. године прогласио сједињење са Србијом.¹⁸ Најодлучније по питању уједињења биле су власти у Бањој Луци које су показивале високу аутономију у односу на Сарајево¹⁹, због чега се разматрала чак и употреба војне силе како би се успоставио ауторитет владе у Сарајеву.²⁰ Одлуку о присаједињењу донијеле су и неке већински хрватско-муслиманске средине.²¹

Супротности између феудалаца и кметова досегле су врхунац крајем рата. Вријеме преврата карактерисао је правни вакуум који су сељаци кори-

¹² N. Šehić, „Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu i njegova djelatnost nakon sloma Austrougarske (novembar–decembar 1918)”, 172–173.

¹³ АБиХ, Народна влада БиХ, през. бр. 13.801/1918; през. бр. 29/1919; *Glas slobode*, 7. decembar 1918, br. 96.

¹⁴ АБиХ, Народна влада БиХ, през. бр. 13.593/1918.

¹⁵ Описујући расположење народа у Босни и Херцеговини командант Сарајевског одреда извјестио је команду да већина народа жели сједињење са Србијом и Црном Гором под династијом Карађорђевић, док се из Загреба водила пропаганда „за образовање Југословенске републике без Србије и Црне Горе”. *Велики рај Србије*, књ. 31, Београд 1939, 134.

¹⁶ *Вечерње новостии*, 13. новембар 1918, бр. 20; *Истио*, 12. новембар 1918, бр. 19; *Narodno jedinstvo*, 13. novembar 1918, br. 11; *Глас народа*, 6. новембар 1919, бр. 110.

¹⁷ Архив Републике Српске, Бања Лука (=АРС), Мемоарска грађа, 209-010-001; *Врбаске новине*, 24. новембар 1936, бр. 1.146; Б. Милошевић, *Бањалука у борби за ослобођење и уједињење: поводом једног вијека од завршетка Првог свјетског рата*, Бањалука 2018, 48–63.

¹⁸ N. Šehić, „Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu i njegova djelatnost nakon sloma Austrougarske (novembar–decembar 1918)”, 182. Директно сједињење са Србијом 27. новембра 1918. године прогласила су народна вијећа у Бањој Луци, Бихаћу, Босанској Дубици, Босанској Крупи, Босанском Новом, Санском Мосту, Приједору, Зворнику, Прњавору, Тешњу и Клашницама, а дан касније у Бијелини, Кулен Вакуфу, Кључу, Грачаници, Гацку, Јајцу, Маглају, Теслићу, Босанском Шамцу, Вишеграду, Гламочу, Босанском Петровцу и Босанској Костајници. АБиХ, Народна влада БиХ, през. бр. 14.442/1918.

¹⁹ Б. Милошевић, *Бањалука у борби за ослобођење и уједињење*, 63–68; *Vrbaske novine*, 28. novembar 1933, br. 269.

²⁰ АБиХ, Земаљска влада БиХ, през. бр. 14.233/1919.

²¹ Хрватски државни архив, Загреб (=ХДА), Средишња канцеларија НВ СХС у Загребу, Телефонске обавјести, 124-4-2-37; *Истио*, 124-4-2-31.

стили, како би не чекајући доношење правних прописа, ријешили аграрно питање, при чему су се на удару посебно нашли муслимански феудалци.²² С обзиром на то да су у укупном броју феудалаца у Босни и Херцеговини доминирали муслимани, док су кметови у изразитој већини били хришћани, под питањем власништва над земљом преклапали су се социјални и национални мотиви.²³ Наслијеђене националне и вјерске супротности из ранијег раздобља, велеиздајнички судски процеси, ратна страдања и злочини над српским становништвом, те чињеница да су муслимани и Хрвати у рату представљали снажан ослонац аустроугарске управе, додатно су усложњавали послеријатне прилике у покрајинама.²⁴ Српско становништво, са посебном емоцијом због ослобођења и уједињења, повремено је према службеним извјештајима поступало на начин који је вријеђао муслимане и католике.²⁵ Окружни начелник из Травника упозорио је 21. јануара 1919. године да нереди, изазивања и пљачкања „трјују наш нови државни живот, и сметају га,

²² Б. Милошевић, *Босна и Херцеговина у вријеме насљанка Краљевине Срба, Хрватша и Словенаца 1918–1919. године*, Андрићград–Вишеград 2020, 119–153.

²³ М. Гаковић, *Савез земљорадника 1919–1941*, Бања Лука 2008, 32–33.

²⁴ У намјери да се подигне морал грађана и њихово патриотско расположење у аустроугарској штампи често су објављивани текстови који су илустровали спремност Хрвата и босанскохерцеговачких муслимана да ступе у рат против Србије. Један од муслиманских политичких првака из Босне и Херцеговине Шериф Арнаутовић поручио је генералу Оскару Поћореку како су муслимани спремни жртвовати животе и имовину за спас Монархије. Б. Милошевић, „Аустроугарска ратна пропаганда у хрватској и босанскохерцеговачкој штампи 1914–1915. године”, *Зборник Мајице Српске за историју*, бр. 91, Нови Сад 2016, 57–72; Реис-ул-улема Мехмед Џемалудин Чаушевић позвао је уочи аустроугарске објаве рата Србији муслимане да не жале никакву жртву, материјалну или моралну, у корист цара и Монархије. А. Јахић, „Iz bosanskohercegovačke politike za vrijeme Prvog svjetskog rata. Nestanak Ujedinjene muslimanske organizacije i uspon neznatnih i neozbiljnih elemenata”, *Društvene i humanističke sudije*, 2, Tuzla 2017, 212; А. Јахић, „Krug nade i razočarenja: bosanskomuslimansko vjersko vodstvo i Veliki rat (1914–1918)”, *Vrhbosnensia*, XIX, 2, Sarajevo 2015, 308. Католичка црква дала је безрезервну подршку аустроугарској агресији на Србију 1914. године. Бискуп Иван Шарић написао је пјесму посвећену престолонаслједнику Францу Фердинанду у којој је позвао Бога да суди Србима, називајући их „звјерима” и „гујама”. V. Novak, *Magnum crimen, pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Beograd 1986 (reprint), 32; Избијање Прог свјетског рата схваћено је у хрватским десничарским и клерикалним круговима као дуго прижељкивана прилика да се једном заувјек ослободе Срба. В. Ћ. Крестић, *Геноцидом до Велике Хрватске*, Београд 2019, 131–133; Цјелокупан тон антисрпској хистерији давале су франковачке и правашке политичке вође, поједини католички прелати и њима блиска штампа. Лист *Хрватски дневник* из Сарајева био је носилац најпримитивнијег ратног хушкања и антисрпске пропаганде. За Србе су у овом листу били уобичајени називи: „српски пси”, „разбојници”, „бандити”, „људски олош”, „бомбаши”, „крволоци”, „крвници” и „хуље”. В. Мандић, *Босна у ланцима*, Београд 2014, 88; На објаву мобилизације муслимани и католици одазвали су се у већини босанскохерцеговачких котара „радосно и са патриотским ентузијазмом”. Ћ. Микић, „Политика муслимана Босне и Херцеговине у Првом свјетском рату (1914–1918)”, *Ислам, Балкан и велике силе (XIV–XX век)*, Београд 1997, 411; Молитве за побједу Централних сила учене су по босанскохерцеговачким џамијама током рата, а након што је султан новембра 1914. године прогласио цихад, из покрајина су стизале вијести о одушевљењу међу муслиманима које је овај проглас изазвао. *Sarajevski list*, 17. novembar 1914, br. 281; Подршка босанскохерцеговачких муслимана стварању југословенске државе крајем 1918. године била је, према мишљењу Ђорђа Микића, плод политичког опортунизма, као што су 1914. године срчано подржали аустроугарске ратне напоре против Србије. Ћ. Микић, „Политика муслимана Босне и Херцеговине у Првом свјетском рату (1914–1918)”, 424.

²⁵ АБиХ, Земалска влада БиХ, през. бр. 3.647/1919; през. бр. 3.066/1919; през. бр. 1.645/1919.

те завађају једнокрвну браћу и поткопавају темеље наше државе СХС”, жалећи се при томе на пасивност локалних власти да се овим појавама стане у крај.²⁶ Министарство унутрашњих дела Краљевине СХС страховало је да би такав развој прилика могао рђаво дјеловати на унутрашње односе у земљи, па је затражило да се одмах предузму најстроже мјере да се муслиманско становништво заштити од пљачке.²⁷ Због напада на муслимане, Земаљска влада је маја 1919. године изразила жаљење Улема-меџлису у Сарајеву.²⁸ На смиривање ситуације покушали су утицати и врхови Српске православне цркве. Владика Петар Зимоњић указао је априла 1919. године на потребу да се српски народ приволи на „братску љубав спрам наше једнокрвне и исто-племене иновјерне браће у земљи: муслимана и католика”.²⁹

Премда је међу босанскохерцеговачким муслиманима било приближно тек десет одсто феудалаца, најављена аграрна реформа у јавности максимално је политизована и тумачена као напад на све муслимане и њихову егзистенцију, чиме је муслимански беговат настојао заштитити свој дотадашњи привилеговани друштвени положај.³⁰ Сељаштво је од стварања југословенске државе, уз националну, очекивало и социјалну слободу. Вјеровало се да ће рјешавање аграрног питања побољшати материјално стање тежака и у њему пробудити вољу за интензивним радом.³¹ Извјештаји среских начелника из послеријатног времена биљеже мноштво случајева да су тежаци широм Босанске Крајине самоиницијативно почели обрађивати туђу земљу, мислећи да ће им власти то накнадно признати.³² Сељаштво је политички пристајало уз оне политичке групе које су му обећавале рјешавање аграрног питања.³³

Од новопостављених јавних службеника захтјевала се беспоговорна оданост новим властима и спречавање било какве агитације у корист републике или федералног уређења нове државе.³⁴ Из службе су постепено уклањани чиновници који су се компромитовали у ранијем периоду или су оцијењени као политички непоуздани.³⁵ Остатак чиновничког апарата био је озбиљно нагрисан корупцијом.³⁶ Појединце који су народ тровали „сепаратистичким агитацијама”, заводили га и разједињавали, нове власти третираше су као „остатке несавјесне и ненародне аустро-угарске управе, као туђинске

²⁶ АБиХ, Народна влада БиХ, през. бр. 588/1919.

²⁷ АБиХ, Начелство округа Сарајево, през. бр. 177/1919.

²⁸ АБиХ, Земаљска влада БиХ, през. бр. 4.125/1919.

²⁹ *Једнакост*, 15. април 1919, бр. 67.

³⁰ Лист *Глас слободе* оптуживао је муслимански беговат да је представљајући аграрно питање као општемуслиманско вјерско питање, искориштавао вјеру зарад класних интереса, тјерајући муслимане до граница вјерског фанатизма, а свакога ко се залагао за аграрну реформу оглашавао је непријатељем свих муслимана. *Глас слободе*, 8. октобар 1919, бр. 172.

³¹ АРС, Окружна област Бања Лука 1918–1922, АЈ бр. 10. Извјештај среског начелства Приједор, 2. мај 1920.

³² АРС, Окружна област Бања Лука 1918–1922, АЈ бр. 10. Извјештај котарске испоставе Добој, недатиран.

³³ АРС, Окружна област Бања Лука 1918–1922, АЈ бр. 10. Извјештај среске испоставе Бос. Костајница, 25. мај 1920.

³⁴ АБиХ, Народна влада БиХ, през. бр. 377/1919.

³⁵ Е. Омеровић, *Političko nasilje u Bosni i Hercegovini 1918–1921*, Sarajevo 2015, 72.

³⁶ АБиХ, Земаљска влада БиХ, през. бр. 9.323/1920.

агенте, штетне за јавни мир и поредак, за народне интересе и државну идеју Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца”.³⁷ У извјештају с почетка 1919. године, у којем се коментаришу тешке социјалне прилике, наводи се како „не фали много, па да овај накупљени јед и ово велико огорчење пређе границе допуштеног”.³⁸ Политичко расположење становништва у прољеће 1919. године није пружало много разлога за оптимизам, јер је влада оцијенила како „не напредује процес споразумијевања међу појединим вјероисповјестима”. Код католика и муслимана опајало се незадовољство и потиштеност, јер се једино српски дио становништва јавно представљао као држави одан елемент.³⁹

Наредба о увођењу превентивне цензуре штампе у Босни и Херцеговини ступила је на снагу 24. јануара 1919. године.⁴⁰ У каснијим појашњењима наредбе забрањено је писање о случајевима насиља послје преврата, како се не би узнемиравала јавност и нарушавали међуетнички односи.⁴¹ Премда је превентивна војна цензура укинута 5. маја 1920. године,⁴² Земаљска влада била је дужна редовно информисати Министарство унутрашњих дела о извјештавању босанскохерцеговачке штампе.⁴³ Нове власти посебно су забрињавали повратници из руског заробљеништва, као потенцијални преносиоци бољшевичких идеја.⁴⁴ Стога је од 1919. до 1922. године на територији Краљевине СХС, па тако и Босне и Херцеговине, основан читав низ тзв. логора за изолацију.⁴⁵ Логорима је до новембра 1919. године управљала војска, а потом их је у своју надлежност преузела полиција.⁴⁶ Организовањем прве Заједничке владе (20. децембра 1918. године) у знатној мјери ограничене су компетенције Народне владе СХС за Босну и Херцеговину и престала је улога Народног вијећа.⁴⁷ Покрајинске владе постале су административни органи владе у Београду.⁴⁸

Политичко окупљање унутар новостворене државе носило је национално-вјерско обиљежје, иако је било покушаја да се политичко организовање изврши на једној широј југословенској основи.⁴⁹ Премда је у Краљевини СХС било странака које су биле активне на цијелом државном простору, већина је задржала регионално значење, дјелујући на ужем, национално

³⁷ Влада је средином јануара 1919. године саопштила како у земљи постоје елементи који раде против јединства новостворене државе. Са жаљењем је констатовано да се један дио органа власти према таквим појавама односио пасивно. АБиХ, Народна влада БиХ, през. бр. 377/1919.

³⁸ АБиХ, Земаљска влада БиХ, през. бр. 243/1919.

³⁹ АБиХ, Земаљска влада БиХ, през. бр. 4.704/1919.

⁴⁰ АБиХ, Народна влада БиХ, през. бр. 150/1919.

⁴¹ АБиХ, Народна влада БиХ, през. бр. 2.182/1919.

⁴² АБиХ, Земаљска влада БиХ, през. бр. 3.852/1920.

⁴³ АБиХ, Земаљска влада БиХ, през. бр. 6.988/1919.

⁴⁴ АБиХ, Народна влада БиХ, през. бр. 14.329/1918.

⁴⁵ Е. Омеровић, *Političko nasilje u Bosni i Hercegovini*, 97–102.

⁴⁶ G. Miloradović, „Logori za izolaciju političkih protivnika na tlu Jugoslavije 1918–2000”, *Istorija 20. veka*, br. 2, Beograd 2000, 118–119.

⁴⁷ АБиХ, Народна влада БиХ, през. бр. 14.417/1918.

⁴⁸ N. Šehić, *Bosna i Hercegovina*, 42.

⁴⁹ N. Šehić, „Počeci formiranja građanskih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini nakon stvaranja Kraljevine SHS (1918–1919)”, *Prilozi*, 21, Sarajevo 1985, 143.

заокруженом простору.⁵⁰ Национално-вјерска подвојеност, нестабилне друштвене прилике и неријешено аграрно питање, условили су појаву великог броја политичких странака и листова по преврату.⁵¹ Готово ниједна предратна политичка странка из Босне и Херцеговине није послије 1918. године обновила рад.⁵² Поједини предратни политичари наставили су са дјеловањем у оквирима нових странака или су се постојеће странке утопиле у политичке покрете са центром ван Босне и Херцеговине. Политичко диференцирање одвијало се најприје по националном и аграрном питању, те унутрашњем уређењу државе и положају Босне и Херцеговине у њеним границама.⁵³ Већина српских политичких странака у Босни и Херцеговини била је чврсто везана за њихове центре у Београду.⁵⁴ Вријеме преврата и послеријатног политичког организовања карактерисао је и феномен нездравог и примитивног патриотизма „иза којег су се сакривали опортунисти нечасних намјера”.⁵⁵ Тзв. политички камелеони југословенством су прикривали властиту прљаву политичку прошлост.⁵⁶

У послједњим ратним годинама међу југословенским политичарима у емиграцији развио се покрет за оснивање јединствене југословенске политичке организације.⁵⁷ У Паризу је у вријеме слома Аустроугарске основана *Југословенска демократска лига* чији је предсједник био др Јован Цвијић. Међу оснивачима *Лиге* налазило се неколико Срба из Босне и Херцеговине који су раније били ангажовани у *Југословенском одбору*. Организација *Лиге* у покрајинама била је препуштена Душану Васиљевићу.⁵⁸ У Привременим правилима *Југословенске демократске лиге* наводи се да је циљ организације „да ради на потпуном стапању Срба, Хрвата и Словенаца у културно-националну целину, да њиховом заједничком снагом развија југословенску

⁵⁰ Н. Matković, *Povijest Jugoslavije*, Zagreb 1998, 102.

⁵¹ Т. Kraljačić, „Narodna radikalna stranka u Bosni i Hercegovini na izborima za ustavotvornu skupštinu”, *Prilozi*, god. V, br. 5, Sarajevo 1969, 198. Премда је број конзумента штампе у Босни и Херцеговини био скроман, страначка штампа представљала је важно оружје у придобијању гласача и обрачуна са политичким неистомишљеницима; Е. Omerović, „Naša izborna borba, međustranački sukobi u Bosni i Hercegovini uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine”, *Historijska traganja*, 11, Sarajevo 2013, 171–212.

⁵² Једина предратна странка која је по уједињењу наставила са радом била је Социјал-демократска странка БиХ, која је утицај превасходно обезбјеђивала међу малобројним радницима. Enes S. Omerović, *Političko nasilje u Bosni i Hercegovini*, 44.

⁵³ Према аустроугарском попису становништва из 1910. године, 88% становника покрајина бавило се пољопривредом. Од укупног броја кметова, православних (Срба) било је 73.92%. *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910*, Sarajevo 1912, 58–60; О значају аграрног питања у политичкој пропаганди послије 1918. године свједоче називи многих новооснованих странака: *Савез шезака*, *Муслиманска шезачка сџранка*, *Хрвајска шезачка сџранка*, *Хрвајска аграрна сџранка*, *Хрвајска њучка сџранка*. N. Šehić, „Izbori za Ustavotvornu skupštinu na području Bosne i Hercegovine (28. novembar 1920)”, *Prilozi*, XXIV, 25/26, Sarajevo 1990, 208.

⁵⁴ Д. Мاستиловић, *Српска елиџа из Босне и Херцеговине у њолиничком живоју Краљевине СХС/Југославија (1918–1941)*, Београд 2013 (необјављена докторска дисертација), 249.

⁵⁵ *Развијак*, 1936, год. III, бр. 8–9, 251–270.

⁵⁶ *Jugoslavenski list*, 27. prosinac 1918, br. 30.

⁵⁷ В. Gligoriјевић, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1970, 32–33.

⁵⁸ Д. Мاستиловић, *Српска елиџа из Босне и Херцеговине*, 197–200.

културу, и да живот нове државе стави на чисто демократску основу”.⁵⁹ „Наш садашњи задатак је првенствено везати потпуно нашу националну ствар са западно-европском и американском демократијом, и проучавати и дискутовати међусобно нове идеје и њихову примену”, наводи Никола Стојановић у првом броју *Југословенске демократске лиге*. Стојановић додаје: „Са победом Савезника завладаће у Европи и у већем делу света идеје западне демократије о праву и слободи. Пошто је примена тих идеја у нашој будућој држави и друштву услов нашег преображаја и напретка, треба настојати да се југословенска емиграција врати у домовину са срећеним погледима, јер ће се од ње очекивати и обавештеност и здрава оријентација”.⁶⁰ *Лиџа* је наглашавала да ће нарочиту пажњу поклонити радницима и сељацима јер „друштвена правда захтева да брига о малима и слабима буде брига општа”, и да ће радити на рјешавању аграрног питања, „не само у смислу уклањања последњих остатака феудалног стања, но и једне опште рационалне привредне политике, која ће исто тако отклањати узроке осиромашивања и обескућавања малих сеоских поседника”.⁶¹ По питању државног уређења *Лиџа* се залагала за средње рјешење између централизма и федерализма.⁶² Божидар Марковић наводи како је државно јединство захтјевало да се у једном парламенту и једној влади концентришу сви послови који представљају државне темеље, док послове који представљају интересе појединих дијелова државе треба препустити њима „остављајући им тиме могућност да се самостално развијају према својим потребама”.⁶³ Првобитни програм *Лиџе* представљао је покушај да се кроз једну политичку организацију измире принципи национално-унитарне државе са унутрашњим федеративним државним уређењем.⁶⁴

Политичка платформа Радикално-демократских напредњака (РАДЕНА) почивала је на схватању о јединству Срба, Хрвата и Словенаца. „Једна јединствена држава, једна отаџбина, једно друштво, један друштвени морал и једно осјећање државне свијести”, била је девиза ове политичке групе.⁶⁵ По питању државног устројства група РАДЕНА залагала се за јединствену државу без покрајинских влада и сабора, са династијом Карађорђевић на челу. Захтјевано је поштовање личне и друштвене слободе грађана, одвајање законодавне, извршне и судске власти, те опште, једнако и тајно право гласа мушкарцима и женама старијим од 21 године. Све вјероисповијести треба да буду равноправне и одвојене од државе. РАДЕНА се залагала за јединствен просвјетни план у југословенској држави”.⁶⁶

⁵⁹ *Југословенска демократска лига*, св. 1, 1919, I.

⁶⁰ *Истио*, св. 1, стр. V. Стојановић је сматрао да су главни непријатељи југословенске државе међуетнички, међунационални и међувјерски сукоби. Вјеровало је да је народно јединство било питање времена које ће исправити разлике међу Јужним Словенима. Б. Надовеза, „Политичка мисао Николе Стојановића о организацији прве југословенске државе”, *Политичка ревија*, бр. 1, Београд 2015, 103–120.

⁶¹ *Југословенска демократска лига*, св. 1, 1919, 3.

⁶² М. Радојевић, *Српски народ и југословенска краљевина 1918–1941, том 1, Ог југословенске идеје до југословенске државе*, Београд 2019, 291.

⁶³ *Југословенска демократска лига*, св. 1, 1919, 7.

⁶⁴ В. Глигоријевић, *Demokratska stranka*, 35.

⁶⁵ *Словенски јуџ*, 3. децембар 1918, бр. 1.

⁶⁶ *Истио*, 8. фебруар 1919, бр. 29.

Гласило овог политичког покрета било је *Словенски јуџ*. Лист је оштро иступао против било каквих провинцијских аутономија или покрајинских влада, сматрајући их нелегитимним и неспособним за рад, имајући у виду да су махом биле сачињене од дијелова бившег аустроугарског чиновничког апарата освјеженог новим руководством.⁶⁷ Поједини чланови групе наивно су вјеровали да ће временом доћи до јединства вјере, које ће бити резултат еволуције југословенске нације.⁶⁸ С тим у вези *Словенски јуџ* је упозоравао на опасности религијске подвојености у друштву: „Сви кажемо да смо неимари, сви хоћемо да зидамо. Али се сви устављамо и побијамо. Пред нама су преграде које нам сметају на путу до једне солидне друштвене зграде. Високи су зидови међу нама: и вјерски и племенски и провинцијални и интересни”.⁶⁹ Премда су имали такве амбиције, РАДЕНА никада није прерасла у политичку странку, окупивши око себе тек узак круг грађанске интелигенције. РАДЕНА се крајем 1918. године ујединила са политичком групом окупљеном око предратног листа *Оштрабина*, коју је водио др Живко Њежић.⁷⁰ Коначно, РАДЕНА се априла 1919. године утопила у *Југословенску демократску странку*, а руководство РАДЕНЕ позвало је своје присталице да се прикључе демократама.⁷¹ Мада је међу присталицама РАДЕНЕ било више муслиманских интелектуалаца, попут Шукрије Куртовића и Хасана Ребца, муслимани и Хрвати у већини нису прихватили идеје РАДЕНЕ због наглашеног југословенства, што је истовремено од ове политичке групе одбило и многе Србе. За неуспјех у земљи водећи људи РАДЕНЕ оптуживали су професионалну подвојеност у покрајинама, наводећи да је Босна и Херцеговина одувijek била „поприште међусобних трвења, интолерантности, ситне и јетке мржње која се упорним антагонизмима преносила с колена на колено”. *Словенски јуџ* закључује да ће се у Босни и Херцеговини увијек наћи више „Велико-Срба и Велико-Хрвата, радикалних до последњих консеквенца, него изграђених Југословена”.⁷²

На дан када је српска војска ослободила Сарајево, из штампе је изашао први бој листа *Српска зора*, чији је уредник био Ђорђе Чокорило.⁷³ Група око *Српске зоре* енергично је одбацивала југословенство „као аустријски импорт” и тражила успостављање српске државе.⁷⁴ Лист *Српска зора* заступао

⁶⁷ *Истио*, 12. децембар 1918, бр. 5.

⁶⁸ Д. Мاستиловић, *Српска елиџа из Босне и Херцеговине*, 208; Јован Зубовић у чланку „Југословенски човек” из 1924. године, наводи како је црквено јединство у догледном времену само илузија. Зубовић додаје како је нужно отклонити штетан утицај вјере на људске духове и закључује: „Клерикализам, ма с које стране долазио, значи велику опасност по идеју јединства и мора се побијати без околишавања”, *Нова Европа*, 1924, књ. X, бр. 6, 153.

⁶⁹ *Словенски јуџ*, 15. фебруар 1919, бр. 32.

⁷⁰ N. Šehić, „Роџеси formiranja građanskih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini”, 144–145.

⁷¹ Д. Мастиловић, *Српска елиџа из Босне и Херцеговине*, 210.

⁷² *Словенски јуџ*, 17. децембар 1918, бр. 7; У чланку „Три концепције југословенства” часопис *Нова Европа* осуђује великокрпство и великохрватство као концепцију ситних и заосталих, која избија на површину у вријеме мутних и несређених прилика, а чији је важан предуслов била непросвјешћеност становништва. *Нова Европа*, 1924, књ. X, бр. 2, 33.

⁷³ N. Šehić, „Роџеси formiranja građanskih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini”, 148.

⁷⁴ „Босна и Херцеговина су српске земље и у њима треба да влада победнички српски дух, који је једини у стању, да небраћу учини браћом и да још увек свезану Правду ослободи од тешких ланаца црножуте аждаје, која им је дала име. Хрватство, то је синоним ропства

је тезу да су Срби и Србија најзаслужнији за стварање Краљевине СХС, те у складу са тим њима треба да припадне најважнија улога у новој држави. На великој скупштини одржаној 27. јануара 1919. године у Сарајеву затражено је да Србија „уреди нашу заједничку кућу, онако како је уредила своју, нашу милу ослободитељску Србију”.⁷⁵ Народном вијећу СХС за Босну и Херцеговину приговарано је то што су крајем 1918. године игнорисали већинско расположење становништва у вези са директним сједињењем Босне и Херцеговине са Србијом. Група око *Српске зоре* одбацивала је чак и југословенско име: „Србин се није борио за то да се прекрсти у Југословена”.⁷⁶ Хрватски и муслимански политички прваци увредљиво су називани „црно-жутим стјеницама”, „паразитима”, „јањичарима” или „Хабзбуршким слугама”.⁷⁷ Временом се ова група трансформисала у *Српску народну странку*, која је у изборе 1920. године ушла са паролом: „Живјела Србија—Доле Југославија”.⁷⁸ Присталице *Српске народне странке* оптуживали су радикале да су издали српство тиме што су се одрекли идеје Велике Србије зарад југословенства.⁷⁹ Власти су негативно реаговале на појаву странке, оптужујући их да својим дјеловањем нарушавају народно јединство и међунационалне односе⁸⁰, те ометају „измирење завађене браће”.⁸¹ Чокорилови политички противници често су у одбрани помињали да је он током рата био повјерљива личност митрополита Евгенија Летице и од власти примао хонорар за чланке у званичном *Сарајевском листу*.⁸²

У Сарајеву је крајем 1918. године одржан састанак више српских народних првака на коме је одлучено да се у Босни и Херцеговини оснује „јака радикална странка”.⁸³ Услиједиле су двије јавне скупштине одржане јануара 1919. године у Бањој Луци. На скупштини од 23. јануара основана је *Народна њолиитичка организација* за Бањолучки и Бихаћки округ. За предсједника скупштине именован је прота Душан Кеџмановић.⁸⁴ Основни програмски принцип на којем је организација окупљала чланство био је очување централизоване монархије са династијом Карађорђевић, која не би подразумијевала било какве унутрашње политичке границе, провинцијалне или племенске аутономије.⁸⁵

Српског Народа”. *Српска зора*, 30. август/12. септембар 1920, бр. 242; „Срби тежаци широм Босне и Херцеговине знаду врло добро, да ће моћи бити слободни само у својој уједињеној Србији, у својој Великој Србији, као што су се ослободила браћа у Шумадији. Знаду врло добро, да њихове жеље неће моћи, ни хтети, ни разумети, ни испунити, они, који су лизали табане црножутим инквизиторима”. *Истио*, 8. октобар/21. октобар 1920, бр. 249.

⁷⁵ *Српска зора*, 29. јануар 1919, бр. 38.

⁷⁶ N. Šehić, „Počeci formiranja građanskih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini”, 148.

⁷⁷ E. Omerović, *Političko nasilje u Bosni i Hercegovini*, 214–215; *Српска зора*, 19. април/2. мај 1920, бр. 208; *Истио*, 1/14. март 1920, бр. 201; *Истио*, 17/30. мај 1920, бр. 212.

⁷⁸ N. Šehić, „Izbori za Ustavotvornu skupštinu”, 227.

⁷⁹ Д. Мاستиловић, *Српска елија из Босне и Херцеговине*, 218.

⁸⁰ АБиХ, Земаљска влада БиХ, през. бр. 7.968/1920.

⁸¹ АБиХ, Земаљска влада БиХ, през. бр. 6.554/1920.

⁸² Д. Мاستиловић, *Српска елија из Босне и Херцеговине*, 219. Чокорилова странка, са скромним бројем присталица, угасила се његовом смрћу 1923. године.

⁸³ Т. Краљачић, „Организовање и структура Радикалне странке у Босни и Херцеговини”, *Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине*, год. XIX, Сарајево 1970–71, 208.

⁸⁴ *Држава*, 26. јануар 1919, бр. 12–13.

⁸⁵ Т. Краљачић, „Organizacija Radikalne stranke u Banjoj Luci (1919–1925)”, *Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945)*, Banja Luka 1978, 240.

Муслимански и хрватски народни прваци одбили су да учествују у раду *Народне њолийичке орјанизације*, па није успио покушај да се унутар једног политичког оквира превазиђу националне и вјерске разлике.⁸⁶ Недуго потом, сарајевски Срби одржали су 27. јануара 1919. године народну скупштину у аули градске Вијећнице. Скупштина је донијела резолуцију којом се захтијева да се Краљевина СХС уреди као демократска, централистичка монархија без икаквих политичких унутрашњих граница и провинцијских аутономија. Затражена је једнакост и слобода вјероисповијести и заштита вјерских аутономија. Апеловано је на „здраву свијест нашег народа” да са муслиманима живи у миру и слози, чувајући њихову безбједност и имовину као властиту. На крају је затражено да се казне и из државне службе уклоне сви припадници аустроугарског режима који су се „недјелима огријешили о наш народ, а који и данас подржавају раздор”.⁸⁷

Оснивање бањолучког одбора *Радикалне сїранке* 22. марта 1919. године представљало је кључан корак у даљем организовању радикала у Босни и Херцеговини.⁸⁸ У Бањој Луци је 24. априла 1919. године одржана сједница мјесног и покрајинског одбора *Народне њолийичке орјанизације* за Бањолучки и Бихаћки округ, којој је присуствовало неколико делегата из Босанске Дубице, Босанске Крупе и Котор Вароша. Приједлог да се организација ликвидира једногласно је усвојен, па је *Народна њолийичка орјанизација* за Бањолучки и Бихаћки округ престала са радом. *Гласник Одбора за орјанизацију Народне радикалне сїранке* позвао је „сву браћу Србе, Хрвате и Словенце, без обзира на вјеру, на заједнички рад” да се ставе под вођство првака *Радикалне сїранке*.⁸⁹ Радикалској скупштини одржаној 27. априла 1919. године у Бањој Луци присуствовало је више хиљада грађана, чиме је народ Босанске Крајине манифестовао приврженост овој странци. Осуђен је рад *Демокрайске сїранке* и њен савез са опозицијом у Србији, док је Светозар Прибићевић оптужен да је уносио раздор у српски народ.⁹⁰

У формирању *Радикалне сїранке* важну улогу имао је лист *Срїска ријеч*, који је почео да излази 15. марта 1919. године. Радикали су полазећи од тезе о српском карактеру покрајина и пароле „Срби на окуп” мобилисали велики број присталица и симпатизера.⁹¹ „Југословенство је за нас само географски појам, а никако национални. Срби, Хрвати и Словенци један су народ са три имена и сви они треба да се осјећају у нашој држави као равноправни у дужностима и правима, имајући увијек пред очима да нас је Србија ослободила и да се морамо повјерити њеном прокушаном вођству”, писао је страначки лист.⁹² Захтијевало се стварање јаке централне владе у

⁸⁶ Ђ. Микић, *Политичке сїранке и избори у Босанској Крајини (1918–1941)*, Бања Лука 1997, 18.

⁸⁷ *Звоно*, 29. јануар 1919, бр. 6.

⁸⁸ Ђ. Микић, *Политичке сїранке и избори у Босанској Крајини (1918–1941)*, 23.

⁸⁹ *Гласник Одбора за орјанизацију Народне радикалне сїранке*, 27. април 1919, бр. 1.

⁹⁰ Т. Краљачић, „Организовање и структура Радикалне странке у Босни и Херцеговини”, 216–217.

⁹¹ *Срїска ријеч*, 9. октобар 1920, бр. 202,

⁹² Д. Мاستиловић, *Срїска елија из Босне и Херцеџовине*, 231; *Срїска ријеч*, 2. (15.) март 1919, бр. 1.

Београду која ће енергично побијати све аутономистичке тежње.⁹³ Заговарајући централизам, радикали су истицали могућност да би у федералној држави Срби могли бити мајоризовани у неким њеним дијеловима.⁹⁴

Важно мјесто у програму радикала заузимало је аграрно питање. „Потпуно ослобођење сељака од феудалних терета и давање сељаку у сопственост оне земље коју је он обрађивао као кмет”, наводи се у закључцима Земаљске конференције *Радикалне странке* из 1920. године.⁹⁵ *Српска ријеч* наводи да „оно што је јуначка и непобједива српска војска извојштила крвљу својих најбољих синова, ми треба да искористимо и да културно и економски подигнемо српски народ, (...). Земља мора да припадне оном ко је обрађује. Средњовијековно ропство кмета треба да у слободном Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца престане”.⁹⁶ *Српска ријеч* новембра 1919. године пише да док се у Босни и Херцеговини не ријешу аграрно питање овдје неће „никада бити мира и неће доћи до праве слоге и искреног споразума између муслимана и Срба православних”.⁹⁷ Антикомунистичка пропаганда представљала је важан сегмент радикалског политичког дјеловања, наглашавајући да је бољшевизам „велико социјално зло, које сви морамо побијати, (...). Ко се од наших социјалиста заноси бољшевизмом, тај свјесно подиже руке против наше младе државе”.⁹⁸

Знатан број свештеника на радикалским кандидатским листама требао је странци да осигура подршку сељаштва међу којима је свештенство традиционално уживало посебан углед.⁹⁹ Осим њих, у социјалној структури радикала доминирало је средње и ситно грађанство, занатлије, трговци, богати сељаци и средњи слој сељака. Интелектуалци, а посебно они са највишим научним звањима, махом су били уз демократе.¹⁰⁰ Радикали су највише рачунали на сељаке као потенцијалне бираче у чему им је озбиљни конкурент био *Савез њежака*, па је ова странка оптуживана да је цијепала политичко јединство Срба.¹⁰¹ Радикалска штампа препознала је као најопаснијег противника у борби за наклоност бирача *Југословенску демократску странку*. Демократе су уобичајено називани „југовинцима” и оптуживани за разбијање српског националног јединства.¹⁰²

Радикалско руководство се у придобијању гласача обилато користило популарношћу коју је Никола Пашић уживао међу Србима из Босне и Херцеговине, нарочито у Босанској Крајини, а која је произилазила, између осталог, из угледа Србије као земље побједнице из рата.¹⁰³ Бити против Пашића

⁹³ N. Šehić, „Počeci formiranja građanskih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini”, 157.

⁹⁴ T. Kraljačić, „Narodna radikalna stranka u Bosni i Hercegovini”, 207.

⁹⁵ A. Purivatra, „Političke partije prema agrarnoj reformi u Bosni i Hercegovini neposredno poslije 1918. godine”, *Prilozi*, br. 3, Sarajevo 1967, 110.

⁹⁶ *Српска ријеч*, 2. (15) март 1919, бр. 1.

⁹⁷ *Истио*, 11. новембар 1919, бр. 233.

⁹⁸ *Истио*, 14. (27) март 1919, бр. 10; Босанскохерцеговачки комунисти, на другој страни, нису крили свој анимозитет према радикалима називајући их „главним представником свих реакционарних елемената”. *Glas slobode*, 22. avgust 1919, br. 135.

⁹⁹ T. Kraljačić, „Narodna radikalna stranka u Bosni i Hercegovini”, 211.

¹⁰⁰ Д. Мاستиловић, *Српска елија из Босне и Херцеговине*, 252.

¹⁰¹ N. Šehić, „Izbori za Ustavotvornu skupštinu”, 215; *Српска ријеч*, 6. октобар 1920, бр. 199.

¹⁰² E. Omerović, *Političko nasilje u Bosni i Hercegovini*, 212–213.

¹⁰³ T. Kraljačić, „Narodna radikalna stranka u Bosni i Hercegovini”, 202, 209; N. Šehić, „Izbori za Ustavotvornu skupštinu”, 214; Радикалска штампа извјештавала је како су приликом

значило је у неким срединама готово исто што и не бити добар Србин.¹⁰⁴ На страначким скуповима уобичајено су истицане заслуге радикала за вођење унутрашње и спољне политике Краљевине Србије.¹⁰⁵ Радикалима је приступио мањи број муслимана, међу којима и контроверзни Шериф Арнаутовић.¹⁰⁶ Ипак, број муслимана међу радикалима никада није био велик, док су Хрвати готово у цјелини остали ван радикалских редова.¹⁰⁷

Јуџословенска демократска странка требало је да представља наднационалну и надконфесионалну политичку организацију која је у својим редовима окупљала грађане без обзира на вјерску или националну припадност. Странка је основана с претензијама да обухвати цјелокупну територију југословенске државе.¹⁰⁸ *Демократска странка* била је покрет интелектуалне елите али њихова пројугословенска идеологија није наишла на разумијевање међу српским гласачима у Босни и Херцеговини.¹⁰⁹ Оснивачка конференција *Демократске странке* одржана је 15. и 16. фебруара 1919. године у Сарајеву у присуству више политичких група из Босне и Херцеговине, Хрватске, Словеније, Далмације и Војводине.¹¹⁰ Различите групе и појединци концентрисани унутар *Демократске странке* онемогућили су изградњу јединствене партијске политичке идеологије. Странка се залагала за централизовану државу унутар које је требало избрисати све племенске, вјерске и покрајинске разлике, те ограничење аутономних права покрајинских влада.¹¹¹ Демократе су сматрале да племенске аутономије у себи носе „клицу распада државе”,

---

Пашићеве посјете Босанској Крајини 1920. године старији грађани у њега гледали „као у икону и љубили му руку, благосиљајући га и благодарећи му што их је ослободио”. Ђ. Микић, *Бања Лука и Крајина за слободу и оштрабину*, Бања Лука 2002, 88.

¹⁰⁴ М. Радојевић, *Српски народ и јуџословенска краљевина 1918–1941*, 327.

¹⁰⁵ *Српска ријеч*, 10. (23) јуни 1919, бр. 72.

¹⁰⁶ О потреби сарадње са босанско-херцеговачким муслиманима Никола Пашић је 1920. године изјавио: „Ако се с њима споразумимо, Босна ће бити наша јака тврђава”. Т. Краљачић, „Narodna radikalna stranka u Bosni i Hercegovini”, 207.

¹⁰⁷ Т. Краљачић, „Организовање и структура Радикалне странке у Босни и Херцеговини”, 226; „Могу ли Хрвати, Словенци и Муслимани у радикале”, питала је *Српска ријеч*, па затим понудила одговор: „Затим треба да знају сви Хрвати, Словенци и Муслимани, а нарочито сељаци, трговци и занатлије, да радикали нису никако национални шовени и велико-Срби, него су то они људи, који нису хтели да с Аустријом мир склапају пре но што се ми сви не ослободимо и решимо непријатељског ропства. Радикали су увели равноправност у Србији и учинили да богаташи и господа цене и поштују трговца и занатлију. Ради тога само они Хрвати, Словенци и Муслимани који воле једнакост, братство и слободу нека иду у радикале, јер другима тамо нема места”. *Српска ријеч*, 16. (29) март 1919, бр. 12; У службеном извјештају из половине 1919. године, наводи се да су бањолучки муслимани, уз поједине изузетке, анационални елемент, који стоји по страни и чека шта ће донијети будућност, док се окупљање појединих муслимана око радикала тумачи тек као политички опортунизам. АРС, Окружна област Бања Лука, през. бр. 241/1919; Ђ. Микић, *Политичке странке и избори у Босанској Крајини (1918–1941)*, 44; Муслимани су према рјешавању аграрног питања подешавали своје политичко држање и прилазили су свим политичким субјектима који нису иступали против интереса муслиманских феудалаца; АРС, Окружна област Бања Лука, през. бр. 491/1920.

¹⁰⁸ Д. Маликовић, А. Раствојић, У. Шуваковић, *Парламентарне странке у Краљевини СХС – Јуџославији, књ. 1, Насијанак развој и политички системи*, Београд 2007, 106.

¹⁰⁹ Д. Мاستиловић, *Српска елита из Босне и Херцеговине*, 252.

¹¹⁰ В. Глигорјевић, *Демократска странка*, 46–49.

¹¹¹ Н. Шехић, „Избори за Уставотворну скупштину”, 217.

које су неостварљиве због етничке измијешаности становништва и немогућности разграничења.¹¹²

У страначком програму из 1920. године извршење аграрне реформе и дефинитивно регулисање аграрних односа сматрало се битним дијелом националног програма ослобођења и уједињења.¹¹³ Лист *Глас народа*, гласило демократа, заступао је став да кметови морају добити земљу без одштете: „Прва је дужност демократије, да ослободи човјека од свих односа, која га спутавају у његовом слободном развиту, политичком, економском и друштвеном. Политичко, а и друштвено ослобођење извршено је, а иза тога долази економско, као важан услов политички и друштвено потпуно слободног човјека”.¹¹⁴ Демократе су по питању аграрне реформе заузимали радикалан став оптужујући политичке противнике из редова *Радикалне сџранке* да су повезани са беговима и због тога ометају рјешавање овог питања.¹¹⁵ Бањолучка *Држава* пише да је „сасвим разумљиво, да богате аге и бегови траже уточишта у Радикалној странци, јер су им радикали дали извесна обећања и гаранције, да ће се питање аграра праведно ријешити”.¹¹⁶ *Глас народа* оптуживао је радикале да су од аграрног питања направили политичку куповину, те их је позивао да јасно дефинишу свој аграрни програм „јер народу није довољно говорити о Пашићу, него му треба рећи да ли ће добити земљу”.¹¹⁷

Географска подвојеност, различит државно-правни развој и страни утицаји представљали су, према писању демократске штампе, сметњу остваривању идеје народног јединства. Централизацијом државне власти, постављањем једне владе и једног парламента за читаву државу „помажемо процес унифицирања нашег народа, све народне снаге вежемо у један сноп, поједностављујемо и појефтиниљујемо државну управу, одстрањујемо опасности локалних патриотизама и разлика, (...). Јединственом народу треба и јединствен териториј, који нека се зове Југославија”.¹¹⁸ Лист *Ослобођење* противио се федералном уређењу државе и покрајинским аутономијама, опомињући заговорнике оваквих идеја: „Ако би ипак дошло до федералистичког уређења – мора се у политици рачунати са свима евентуалностима – онда Срби ових земаља желе да ове покрајине остану у саставу Србије”.¹¹⁹

Прва скупштина *Демократске сџранке* у Херцеговини одржана је 23. априла 1919. године у Љубињу. Скупштину су сазвали Сава Љубибратић, Шукрија Куртовић, Ђуро Џамоња и Васиљ Грђић, који је истакао потребу да се грађани не удружују у странке по вјерском или националном критеријуму, него сродности начела и једнакости интереса.¹²⁰ Демократе су наишле

¹¹² В. Глигорјевић, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919–1929*, Београд 1979, 283.

¹¹³ Љ. Кандић, „Аграрно питање и Устав СХС 1921. године”, *Анали Правној факултету*, год. XVI, бр. 2, Београд 1968, 268; М. Радојевић, *Српски народ и југословенска краљевина 1918–1941*, 323.

¹¹⁴ *Глас народа*, 29. април 1919, бр. 3.

¹¹⁵ В. Глигорјевић, *Demokratska stranka*, 101.

¹¹⁶ *Држава*, 21. маја 1919, бр. 36.

¹¹⁷ В. Нрабак, „Radikali u Bosni i Srbiji o rešenju bosanskog agrara 1919. i 1920. godine”, *Zbornik radova Istorija XX veka*, XII, Београд 1972, 307.

¹¹⁸ *Ослобођење*, 8/21. децембар 1918, бр. 1.

¹¹⁹ *Истио*, 29. јануар 1919, бр. 5.

¹²⁰ *Глас народа*, 29. април 1919, бр. 3.

на добар пријем међу тамошњим становништвом, премда су у појединим мјестима забиљежени жестоки сукоби са радикалским присталицама.¹²¹ Први озбиљнији сукоб симпатизера двеју странака десио се априла 1919. године у Требињу, када су интервенисале жандармерија и војска. Оптужујући радикале да су примјењивали насиље у обрачуну са политичким противницима, *Глас слободе* наводи да су радикалски прваци изабрали лош начин када су „послали пијане главе да батинама увере народ о њиховим начелима”.¹²² Под називом *Фијаско радикала* крајем 1919. године у *Гласу слободе* усталила се рубрика у којој су објављиване вијести о неуспјесима радикалских скупштина и незаинтересованости грађана за њихов програм.¹²³ Желећи да компромитују демократе, радикалске присталице шириле су вијести како је *Демократска странка* противник монархије и династије Карађорђевић, те да странку воде људи који желе Босну и Херцеговину припојити Хрватској.¹²⁴ У Бањој Луци, Санском Мосту, Босанској Крупи и неким другим крајишким срединама током 1919. године забиљежени су масовни физички обрачуни присталица двеју странака.¹²⁵ *Српска ријеч* оптуживала је демократску штампу да је „понирила улогу Србије у питању народног ослобођења и уједињења до ништице, само да представи своје уљезе у њезино срце као спасиоце троименог народа, (...). Они исти, који су спремали ван Србије и против Србије другу Југославију, данас се усуђују да оцрне прву српску странку као сепаратистичку и ненародну, а у исто вријеме покушавају да пактирају са истим елементима, које називају издајцима и нуде им мандате”.¹²⁶ Демократе су оптуживане да проводе насилну унификацију и настоје да што прије избришу све племенске разлике у Краљевини СХС.¹²⁷

Одуговлачење са рјешавањем аграрног питања утицало је на стварање *Савеза тежача*. У Градској вијећници у Сарајеву 13. јула 1919. године одржан је збор тежача Сарајевског среза. Ђоко Перин, управник *Савеза српских земљорадничких заграда* у Босни и Херцеговини, говорио је том приликом о важности рјешавања аграрног питања и препрекама које се налазе на том путу. На збору је донијета резолуција тежача Сарајевског среза у којој се, између осталог, наглашава да „сви велики посједи ма у чијим рукама били и сви беглуди које тежаци раде, морају припасти самим тежачима, јер ми не можемо бити више ничије робље ма у ком облику”.¹²⁸ На тежачкој скупштини одржаној у Сарајеву крајем августа 1919. године основана је *Тежачка организација* Босне и Херцеговине. Скупштина је усвојила резолуцију у којој су изнесени захтјеви тежача Босне и Херцеговине у вези са рјешавањем аграрног

¹²¹ Д. Мاستиловић, *Српска елија из Босне и Херцеговине*, 228.

¹²² *Глас народа*, 3. мај 1919, бр. 5.

¹²³ *Истио*, 11. новембар 1919, бр. 113; *Истио*, 12. новембар 1919, бр. 114; *Истио*, 19. новембар 1919, бр. 120.

¹²⁴ В. Глигоријевић, *Демократска странка*, 102–103.

¹²⁵ Ђ. Микић, *Политичке странке и избори у Босанској Крајини (1918–1941)*, 28.

¹²⁶ *Српска ријеч*, 23. октобар 1919, бр. 134.

¹²⁷ „Њима је потребна једна држава са једним новим народом, у коме би нестало и Срба и Хрвата и Словенаца. Њиховим политичким плановима наше племенске особине много сметају па их желе чим прије да уклоне”. *Истио*, 22. новембар 1919, бр. 156.

¹²⁸ *Народно јединство*, 15. јул 1919, бр. 162.

питања.¹²⁹ Ристо Ђокић, из Котара Високо, упозорио је како је муслимански беговат преплавио Београд, гдје су покушавали да се одгоди извршење аграрне реформе.¹³⁰ Како је већина кметова у Босни и Херцеговини била српског поријекла тако је *Тежачка организација* од свог оснивања имала карактер српске политичке организације. У првом броју *Тежачког њокреџа*, листа *Тежачке организације* у Босни и Херцеговини, наглашено је како је потреба организовања тежака у овим покрајинама већа него у другим дијеловима земље због специфичности аграрних прилика. „Наш лист трудиће се да покаже како је напредно решавање аграра једнако у интересу већине нашег народа од све три вере, католика и муслимана једнако као и православних”, наводи *Тежачки њокреџ*.¹³¹ Лист је опомињао како су се након ослобођења „сви они назадњачки елементи, који су трговали нашим кожицама на бечкој и пештанској пијаци, срамне улизице и пропале душе, а највјерније слуге наших угњетача” окренули против новостворене државе.¹³²

Одлука о претварању *Тежачке организације* у политичку странку *Савез њежача* донијета је на сједници Главног одбора 6/7. јуна 1920. године у Сарајеву.¹³³ Била је то посљедица разочарања тежака у политику грађанских партија недовољно ангажованих на заштити сељачких интереса.¹³⁴ На Првом конгресу земљорадника Краљевине СХС одржаном 1. и 2. августа 1919. године у Београду донијета је одлука о формирању јединствене тежачке југословенске странке – *Савеза земљорадника*. У националном саставу ове странке у Босни и Херцеговини већину су чинили Срби, па је временом *Савез земљорадника* постао најозбиљнији политички ривал радикалима.¹³⁵ Савез је у први план предизборне агитације ставио аграрну реформу, док се у погледу унутрашњег уређења залагао за унитарну државу, уставну монархију на челу са династијом Карађорђевић.¹³⁶ *Савез земљорадника* залагао се за бесплатно школство и здравство.¹³⁷ Дobar изборни резултат *Савеза* у Босанској Крајини објашњавао се чињеницом да је странка по свом програму била „најближа осјећањима тежачког народа”.¹³⁸

У изборној трци за Конститутанту, за српске гласове бориле су се и двије политичке странке које су превасходно заступале интересе радника – *Кому-*

¹²⁹ М. Гаковић, *Савез земљорадника (Земљорадничка сјатанка)*, Бања Лука 2008, 51–54.

¹³⁰ „Они тамо шетају од министра до министра и мисле да могу одржати још своју власт и даље сисати кметове. На нама тежацима лежи ова држава, ми смо је својим знојем и својом крвљу створили и у њој мора бити како ми хоћемо или ове државе неће бити”. *Истио*, 49–50.

¹³¹ *Тежачки њокреџ*, 15. фебруар 1920, бр. 1.

¹³² *Истио*, 16. март 1920, бр. 3.

¹³³ М. Гаковић, *Савез земљорадника*, 31.

¹³⁴ N. Šehić, „Izbori za Ustavotvornu skupštinu”, 218; Представници тежака указали су на одуговлачење при провођењу аграрне реформе: „Девет мјесеци Тежачка организација подстицала је политичке странке да праведно ријеше аграрно питање. Све је било узалуд. Послије оваквог рђавог искуства тежак се више не може уздати у досадашње странке него се мора сам старати за своју судбу”. *Тежачки њокреџ*, 15. јуни 1920, бр. 9.

¹³⁵ АБиХ, Земалска влада, през. бр. 13.026/1920; N. Šehić, „Počeci formiranja građanskih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini”, 158–160; A. Purivatra, „Političke partije prema agrarnoj reformi u Bosni i Hercegovini”, 112.

¹³⁶ *Тежачки њокреџ*, 28. октобар 1920, бр. 21; B. Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji*, 77.

¹³⁷ Д. Маликовић, А. Раствовић, У. Шуваковић, *Парламентарне сјатанке*, 122.

¹³⁸ АБиХ, Земалска влада БиХ, през. бр. 13.026/1920.

ниситичка партија Југославије и Социјалдемократска партија (Звонаци).¹³⁹ КПЈ је наглашавала истовјетност интереса радника и сељака. Залагала се да земљу треба дати оном ко је обрађује без икакве надокнаде бившим власницима. Осим тога, партија је заговарала успостављање совјетске републике Југославије, те конфискацију имовине ратних профитера и богаташа.¹⁴⁰ Страначка агитација била је нарочито усмјерена ка великим радничким и рударским центрима¹⁴¹, а мање ка селу, гдје им се није давало много шансе за успјех.¹⁴² Политичка група *Звонаца* била је окупљена око истоименог листа, који је почео да излази још 1914, па је након забране током рата обновио рад 1919. године. *Звонаци* су много енергије уложили у придобијање присталица у области дрвне индустрије. Оштро су критиковали корупцију и непотизам у друштву, те споро провођење аграрне реформе. Странка се залагала и за изгон странака из Босне и Херцеговине.¹⁴³ Вођа групе био је Јово Шмитран.¹⁴⁴

Формирањем великог броја странака на малом простору српски политички фронт био је разбијен и уситњен. Српске политичке странке покушале су у своје редове привући што више муслимана и Хрвата, док су демократе настојале да на платформи југословенске идеје окупе све југословенски расположене елементе у земљи.¹⁴⁵ Као изразито аграрна земља, Босна и Херцеговина није представљала плодно тло за масовно ширење радничког покрета. Став према аграрном питању био је одлучујући за изборни успјех било које српске политичке партије које су ово питање максимално користиле у предизборној агитацији.¹⁴⁶ Питање власништва над земљом налазило се и у центру дјеловања муслиманских странака које су интересе беговата поистовјећивале са интересима свих муслимана, а аграрну реформу тумачиле као атак на укупне муслиманске интересе у покрајинама.¹⁴⁷ Политичка демагогија и олако давање обећања били су важна карактеристика предизборних страначких кампања.¹⁴⁸

Од укупно 22 странке из Краљевине СХС регистроване на изборима 1920. године, у изборима за Уставотворну скупштину, одржаним 28. новембра 1920. године, учествовало је њих десет из Босне и Херцеговине.¹⁴⁹ Седам странака из Босне и Херцеговине обезбиједило је посланичке мандате, а остале су се временом повукле на маргине политичког живота или су се сасвим угасиле.¹⁵⁰

¹³⁹ N. Šehić, „Izbori za Ustavotvornu skupštinu”, 229.

¹⁴⁰ АБиХ, Земаљска влада БиХ, през. бр. 9.745/1920.

¹⁴¹ АБиХ, Земаљска влада, БиХ през. бр. 11.278/1920.

¹⁴² АБиХ, Земаљска влада БиХ, през. бр. 11.432/1920.

¹⁴³ АБиХ, Земаљска влада БиХ, през. бр. 9.465/1920.

¹⁴⁴ N. Šehić, „Izbori za Ustavotvornu skupštinu”, 232–233.

¹⁴⁵ Д. Мاستиловић, *Српска елиџа из Босне и Херцеговине*, 250.

¹⁴⁶ АБиХ, Земаљска влада БиХ, през. бр. 9.323/1920.

¹⁴⁷ АБиХ, Земаљска влада БиХ, през. бр. 11.557/1920, 10.115/1920; Šehić, „Izbori za Ustavotvornu skupštinu”, 223.

¹⁴⁸ АБиХ, Земаљска влада БиХ, през. бр. 10.567/1920.

¹⁴⁹ Бирачки спискови састављени су према попису становништва који је аустроугарска управа спровела 1910. године. АБиХ, Земаљска влада БиХ, през. бр. 8.909/1920.

¹⁵⁰ *Радикална странка* освојила је 12,48% гласова, *Демократска странка* 3,8%, *Савез њежжака* 11,45%, *Југословенска муслиманска организација* 23,29%, *Хрватска њежжачка странка* 8%, *Хрватска њучка странка* 4,36% и *Комунистичка партија Југославије* 4%; N. Šehić, „Izbori za Ustavotvornu skupštinu”, 234–240.

Prof. BORIVOJE MILOŠEVIĆ, PhD
University of Banja Luka
Faculty of Philosophy, Department of History
Bulevar vojvode Petra Bojovića 1A, Banja Luka
Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina
E-mail: borivoje.milosevic@ff.unibl.org

SERBIAN POLITICAL ORGANIZATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE AFTERMATH OF THE FIRST WORLD WAR

SUMMARY: The political restraints, military and police repression of the Austro-Hungarian authorities, primarily directed towards the Serbs, were relaxed in the last year of the war and this led to gradual revival of political life. The peoples living in Bosnia and Herzegovina received the breakdown of the Austro-Hungarian administration with different emotions and expectations. The Serbs, the most numerous people who were exposed to cruel persecution during the war, openly and enthusiastically welcomed the moment when the Drina River finally ceased to be the border which separated them from their compatriots in Serbia. The Croats and Muslims were a strong support to the Austro-Hungarian authorities in Bosnia and Herzegovina during the war, although among them there were some pro-Yugoslav orientated individuals supporting the South Slav unification. The national and agrarian issue, as well as the internal organization of the newly created state, were the key factors for the political differentiation. Political gathering in Bosnia and Herzegovina had national and religious character, although there were attempts to organize and group the population on a supranational or Yugoslav basis. The Radical Party, The Yugoslav Democratic Party and The Alliance of Farmers had the strongest influence and the highest number of supporters among the Serbs in Bosnia and Herzegovina.

KEYWORDS: Bosnia and Herzegovina, The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, the First World War, political organizations